

Michał BIAŁKOWSKI

Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Wydział Nauk o Polityce i Bezpieczeństwie, Toruń, Polska

Formacje obronne i ochronne Stolicy Apostolskiej. Zarys historii, przekształceń i rozwoju do 1870 r.

Defense and Protective Formations of the Holy See: An Outline of History, Transformations, and Development until 1870

• Abstrakt •

W artykule nakreślono tematykę formacji obronnych i ochronnych Stolicy Apostolskiej, poczynając od pierwszych papieży aż do upadku Państwa Kościelnego w 1870 r. Zagadnienie bezpieczeństwa osoby Biskupa Rzymu, a w późniejszym czasie obrony i ochrony integralności terytorialnej Państwa Kościelnego, było – od wczesnego średniowiecza – jednym z kluczowych elementów polityki międzynarodowej. W średniowieczu nastąpiła specjalizacja formacji, a coraz większą rolę odgrywały wojska zaciężne rekrutujące się z rycerstwa zachodnioeuropejskiego. Z kolei już w 1378 r. powstała Gwardia Konna. Począwszy od XIV w., tworzono oddziały oparte na patrycjacie i arystokracji rzymskiej. Sięgając roku 1506 historia Papieskiej Gwardii Szwajcarskiej zapoczątkowała nowy rozdział w dziejach formacji obronnych i ochronnych Stolicy Apostolskiej, który trwa do dziś. Równolegle – w czasach nowożytnych – powoływano do istnienia i likwidowano kolejne formacje szlacheckie, pełniące dodatkowo funkcje honorowe. Byli to m.in. Rycerze Gwardii Naszego Pana, zwani również Rycerzami Straży Przybocznej Głowy Kościoła lub Korpusem Złamanych Lanc. W późniejszym czasie podobną rolę odgrywały

• Abstract •

The article outlines the subject of the defensive and protective formations of the Holy See, starting from the first popes until the fall of the Papal States in 1870. The issue of the security of the Bishop of Rome, and later the defense and protection of the territorial integrity of the Papal States, was – starting from the early Middle Ages – one of the key elements of international politics. In the Middle Ages, specialization of formations took place, and mercenary troops recruited from Western European knights played an increasingly important role. However, already in 1378, the Horse Guard was established. Starting from the 14th century, units based on the patricians and Roman aristocracy were created. The history of the Pontifical Swiss Guard, dating back to 1506, initiated a new chapter in the history of the defense and protection formations of the Holy See, which continues to this day. At the same time – in modern times – further noble formations were established and liquidated, also performing honorary functions. These included the Knights of Our Lord's Guard, also known as the Knights of the Head of the Church's Bodyguard or the Corps of 'Broken Lances'. Later, a similar role was

Gwardia Miejska, Gwardia Szlachecka, Doborowa Gwardia Miejska i Gwardia Pałacowa. Ostatnią formacją obronną i ochronną Stolicy Apostolskiej byli Żuawi Papiescy związani z obroną Państwa Kościelnego i Rzymu w 1870 r.

played by the City Guard, Noble Guard, Selected City Guard, and Palace Guard. The last defensive and protective formation of the Holy See were the Papal Zouaves associated with the defense of the Papal States and Rome in 1870.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo; formacje obronne; formacje ochronne; Stolica Apostolska; papież; Watykan; Papieska Gwardia Szwajcarska

Keywords: security; defense formations; protective formations; Holy See; Pope; Vatican; Pontifical Swiss Guard

Wstęp

Niniejszy artykuł jest pokłosiem refleksji, jakie wywołała wizyta studyjna autora w koszarach Papieskiej Gwardii Szwajcarskiej w Watykanie w lipcu 2023 r., podczas której miał on możliwość szczegółowego zapoznania się ze służbą, uzbrojeniem, wyposażeniem i codziennością życia gwardzistów. Należy podkreślić, że poza wspomnianą, jedną z najstarszych i najdłużej istniejących formacji obronnych i ochronnych Stolicy Apostolskiej dzieje innych są wciąż mało znane (Royal, 2006). Tymczasem – w różnych okresach istnienia Państwa Kościelnego (*Patrimonium Sancti Petri*) – funkcjonowało ponad dziesięć korpusów sił zbrojnych powołanych do realizacji wyspecjalizowanych zadań strategicznych (Majkrzak, 2013, ss. 125–147). Dlatego postulat przedstawienia ich roli i znaczenia w historii papieżstwa wydaje się szczególnie aktualny i interesujący pod względem badawczym, zwłaszcza w kontekście badania dziejów bezpieczeństwa.

Formacje obronne i ochronne w starożytności i średniowieczu

Problem ochrony Biskupa Rzymu – sprawującego władzę pasterską w gminie chrześcijańskiej będącej stolicą Imperium Rzymskiego, zwanej *Caput Mundi* – należał do najbardziej palących od samego początku chrześcijaństwa (Knopp, 2001). W pierwszych trzech wiekach Kościoła starożytnego większość papieży to męczennicy, a więc ofiary przemocy, prześladowań i represji, jakie dotyczyły wyznawców Chrystusa ze strony władz rzymskich. Nie oznacza to jednocześnie, że Biskupi Rzymu godzili się ze swoim losem czy też samowolnie oddawali w ręce oprawców. Wiemy, że mieli ochronę ze strony gminy i często się ukrywali, by móc – choć w ograniczony sposób – prowadzić swoją misję apostolską. Mimo tego co najmniej 12 z 31 papieży z okresu od I do początku IV w. n.e., na czele ze św. Piotrem Apostołem, poniosło śmierć męczeńską (Lortz, 2006a).

Stabilizację sytuacji przyniosły dopiero edykt tolerancyjny z 311 r. i edykt me-diolański z 313 r., które pozwoliły na swobodę i rozwój kultu chrześcijańskiego w całym cesarstwie. Stałą siedzibą Biskupa Rzymu zostało Wzgórze Laterańskie. Wzniesiono na nim pałac laterański i pierwszą arcybazylikę papieską św. Jana, która została konsekrowana w listopadzie 324 r. Wkrótce nastąpiły głębokie zmiany, gdyż przeniesienie stolicy cesarskiej do Konstantynopola w 330 r. pozbawiło Rzym roli centrum politycznego cesarstwa (Śrutwa, 2021a).

Lukę – spowodowaną nieobecnością cesarza – zaczęły wypełniać osoba Biskupa Rzymu oraz powstające wokół niego instytucje i urzędy. Papież stał się jedynym władcą Rzymu. Jego rola nieustannie wzrastała, szczególnie w kontekście najazdów na Półwysep Apeniński ludów barbarzyńskich. Po raz pierwszy najpełniej wyraziło się to w czasie pontyfikatu Leona I (440–461). W tym czasie papież chronieni byli przez podległą cesarzowi Milicję Bizantyjską. W okresie rządów Grzegorza I Wielkiego (590–604) po raz pierwszy pojawił się urzędnik dbający o przebieg podróży i transportu dworu papieskiego, zwany później wielkim koniuszym. W kolejnych dziesięcioleciach bezpieczeństwo papieża zapewniali książęta longobardzcy, a następnie Karolingowie (Benigni, 2006, ss. 183–192).

Powstałe w latach 754–755, na mocy donacji Pepina Krótkiego, Państwo Kościelne od zarania swoich dziejów borykało się z problemem bezpieczeństwa granic, zapewniania integralności terytorium, a w szczególności ochrony swego suwerena – Biskupa Rzymu – oraz wszystkich jego centralnych organów zawierających się w definicji Stolicy Apostolskiej. Sama darowizna króla Franków, choć była źródłem władzy świeckiej papieża, pozornie gwarantowała niezależność polityczną i finansową (Gaca, Oder, Witkowski, 2020, ss. 40–41). W rzeczywistości na ponad tysiąc lat nie tylko włączyła papieżstwo w tryby polityki międzynarodowej, lecz także uwikłała w główne konflikty toczące się w Europie i na świecie. Dlatego Leon IV (847–855) już w połowie IX w., zauważywszy konieczność obrony terytorium Państwa Kościelnego i ochrony swojej osoby, zorganizował Milicję Papieskie. Nie ograniczyło to jednak brutalnych zamachów, buntów i wystąpień, które są częścią historii papieżstwa. Już w 799 r. ich ofiarą stał się m.in. Leon III (795–816) (Fischer-Wollpert, 1998, ss. 35–37).

W IX w. coraz większym zagrożeniem dla Rzymu stali się Saraceni, a później lokalni książęta. Od 904 do 1046 r. nastąpiło po sobie aż 44 papieży, a czas ten – z uwagi na upadek moralny – został nazwany okresem „pornokracji”. Na porządku dziennym były morderstwa i zabójstwa dokonywane na kolejnych Biskupach Rzymu (Dopierała, 2019). Coraz większą rolę w ochronie samego papieża zaczął odgrywać Zamek Świętego Anioła, położona nieopodal Watykanu twierdza powstała na murach dawnego mauzoleum cesarza Hadriana. Czasami była ona ostatnim

miejszem ratunku i ocalenia, a czasami uwięzienia i areną straceń. Wzrastała również rola lokalnych książąt włoskich, którzy nie tylko ingerowali w obsadzenie Tronu Apostołów, ale wręcz narzucali swoich kandydatów.

W okresie pontyfikatu Leona IX (1049–1054) zaczęło funkcjonować stałe wojsko papieskie i do 1320 r. jego struktura pozostała niezmienna. Siły zbrojne papieżstwa tworzyły: kawaleria szlachecka, milicja, zaciężni kusznicy, łucznicy i piechota. Jednocześnie po zawarciu przez Mikołaja II (1058–1061) paktu z Melfi w 1059 r. ochronę papieżstwu zaczęli zapewniać władcy normañscy (Stadler, 1992, ss. 206–207). W okresie tym wykształciły się dwa modele zarządzania oddziałami papieskimi. W pierwszym modelu tworzone małe oddziały zarządzane przez „nie-Rzymian”, w drugim dowódcą wojska papieskiego był jeden z bratanków lub siostrzeńców papieża, z tytułem gonfaloniera Kościoła. Około 1070/1072 r. pojawili się po raz pierwszy w wojsku papieskim najemni rycerze niemieccy – Szwabowie. Później, w 1250 r., zastąpiła ich jazda francuska składająca się z formacji ciężkich i lekkich (Majkrzak, 2013, ss. 133–134).

Od czasów Hildebranda – Grzegorza VII (1073–1085) kolejni papieże stawiali się uczestnikami konfrontacji, a nawet rywalami cesarzy i królów niemieckich, czego klasycznym przykładem był spór o inwestyturę z Henrykiem IV Salickim (Castarella, 2021). Z czasem ich sytuacja stała się jeszcze bardziej skomplikowana, gdyż skazani byli na dokonywanie wyboru między cesarstwem, Ligą Lombardzką a władcami normañskimi. Pozornie sytuacja wydawała się opanowana przez Aleksandra III (1159–1181), ale już jego następcy byli uwikłani w kolejne spory dynastyczne i wojny między Hohenstaufami, Habsburgami, Andegawenami, Kapetyngami a możnymi rodami włoskimi (m.in. Orsinich, Colonnów i Savellich) (Procacci, 1983).

Również papieże XIII stulecia, silnie związani z europejską polityką dynastyczną, nie mogli uzyskać niezależności, co negatywnie wpływało na ich bezpieczeństwo. Także okres „niewoli awiniońskiej” (1309–1377), związany z podporządkowaniem polityce Walezjusów, pozornie gwarantował bezpieczeństwo osobie papieża. W rzeczywistości kolejnych siedmiu Następców św. Piotra było mimowolnymi wykonawcami oczekiwań władców Francji. Kiedy zatem po „niewoli awiniońskiej” doszło do przeniesienia siedziby papieskiej z Lateranu na Wzgórze Watykańskie, w 1378 r. utworzono Gwardię Konną (*Guardia Corsa*), która pełniła funkcję przybocznej straży papieża i milicji miejskiej (Majkrzak, 2013, s. 126).

Takie działania miały zapobiegać zagrożeniom, na jakie było narażone Państwo Kościelne wraz ze swym władcą przede wszystkim ze strony cesarzy i monarchów francuskich. Miejscem stacjonowania Gwardii Konnej były koszary w pobliżu pałacu Spada. Dla wzmocnienia własnego bezpieczeństwa Bonifacy IX (1389–1404)

dodatkowo ufortyfikował Zamek Świętego Anioła, Kapitol i Pałac Watykański (Benigni, 2006, s. 239).

Formacje obronne i ochronne w epoce nowożytnej

W połowie XV w. – u progu epoki odrodzenia – wojsko papieskie tworzyło 800 jeźdźców i 200 piechurów, podzielonych na sześć oddziałów. Dodatkowym wsparciem było wojsko zaciężne, w skład którego wchodził m.in. kawalerzyści, łucznicy i arkebuzery, milicje, lancknechci niemieccy, piechota hiszpańska i rzymska. Wszystkie oddziały liczyły od 8 do 10 tys. żołnierzy. Kalikst III (1455–1458) rozbudował je na tyle, że wojska Państwa Kościelnego zajmowały trzecią pozycję po armii Mediolanu i Wenecji (Majkrzak, 2013, s. 134).

W 1485 r. papież Innocenty VIII (1484–1492) utworzył nową specjalistyczną formację. Była to Gwardia Kawalerzystów, znana również jako Gwardia Szwoleżerów (*La Guardia dei Cavalleggieri*), składająca się z kadetów z rodzin szlacheckich oraz żołnierzy wybranych ze względu na pochodzenie, nienaganne obyczaje i sławę. Formacja była oddziałem lekkobrojnym, a jej głównym zadaniem było utrzymanie stałej straży, liczącej 10 gwardzystów, w antykamerze papieskiej. Dodatkowo odpowiadała za bezpieczeństwo papieża podczas przejazdów po Rzymie, eskortując go do Pałacu Apostolskiego lub na Kwirynał. Karoca papieska zawsze otoczona była asystą kilkunastu jeźdźców. Wiemy, że oddziały te patrolowały okolice Pałacu Apostolskiego podczas konklawe w 1492 r., gdy papieżem został obrany Aleksander VI (1492–1503) (Ranke, 1993a, ss. 73–76).

Dodajmy, że począwszy od pontyfikatu Aleksandra VI, mając na względzie ochronę osoby papieża, podjęto zakrojone na szeroką skalę prace fortyfikacyjne przy Zamku Świętego Anioła. Kierował nimi Giuliano da Sangallo, jeden z najwybitniejszych rzeźbiarzy, architektów i inżynierów wojskowych tamtej epoki (Benigni, 2006, s. 249). Po śmierci papieża Borgii fortyfikację umacniali jego następcy – Juliusz II (1503–1513) i Leon X (1513–1521). Prace te miały niebagatelne znaczenie, gdyż forteca stanowiła najpewniejsze miejsce ucieczki i często ostatni bastion oporu wojsk papieskich w przypadku zdobycia Rzymu przez wojska obce i bezpośredniego zagrożenia Watykanu. W tym celu już w XI w. wybudowano specjalny, 800-metrowy tajny korytarz łączący twierdzę z Pałacem Apostolskim – *Passetto di Borgo* (Mai, 2019).

Miejszem stacjonowania Gwardii Kawalerzystów były koszary położone w miejscu określanym jako Porta Cavalleggieri. Gwardia Kawalerzystów liczyła około 100 żołnierzy i była podzielona na dwie kompanie. Każda kompania miała swojego komendanta i oficerów, którzy zazwyczaj rekrutowali się spośród rodów

arystokratycznych. Zasada ta nie była jednak zawsze ściśle przestrzegana, skoro w 1503 r. Pius III mianował komendantem członka swojej rodziny (Majkrzak, 2013).

Podobne zadania wykonywali również od 1555 r. Rycerze Gwardii Naszego Pana (*Cavalieri della Guardia di Nostro Signore*), zwani również Rycerzami Przybocznej Straży Głowy Kościoła lub Korpusem Złamanych Lanc (*Il Corpo della Lance Spezzato*). W skład oddziału utworzonego przez Pawła IV (1555–1559) wchodził żołnierze pochodzący z rzymskich rodzin szlacheckich, którzy tworzyli bezpośrednią straż papieża. Korpus liczył 100 rycerzy, którzy zmieniali się co dziesięć dni. Głównym celem Korpusu Złamanych Lanc było zapewnienie nietykalności Głowie Kościoła. Pełniąc rolę eskorty papieskiej, byli ustawieni w kwadrat i w zależności od okoliczności szli pieszo lub przemieszczali się konno (Benigni, 2006, ss. 256–260).

W czasie pontyfikatu Klemensa VIII (1592–1605) ich znaczenie podupadło, ale do połowy XVII w. ponownie pełnili funkcje reprezentacyjne i honorowe. Oddział składał się wówczas z 12 arystokratów. Ostatnią nominację w Korpusie Złamanych Lanc ogłoszono w 1796 r., kiedy włączono do niego Girolamo Colonnę (Colonna, 2019, s. 179 i n.). Ostatecznie Korpus Złamanych Lanc został rozwiązany – podobnie jak Gwardia Szwolężerów – 16 lutego 1798 r. (Wanderlingh, 2019, ss. 362–365).

Podobny los spotkał Gwardię Konną, która uwikłana w rywalizację Francji, cesarstwa i Hiszpanii o wpływy w Rzymie, kilkakrotnie uczestniczyła w potyczkach z wojskami francuskimi. Wydarzenia z 1661 i 1662 r., podczas których ucierpiała eskorta żony ambasadora francuskiego, spowodowały zajęcie – w odwecie – posiadłości papieskich w Awinionie. Mimo wymierzonej kilku gwardzistom kary śmierci presja Ludwika XIV na Aleksandra VII (1655–1667) była tak duża, że papież 20 sierpnia 1662 r. rozwiązał Gwardię Konną (Majkrzak, 2013, s. 126).

Jeszcze w 1585 r. Grzegorz XIII zreformował służby, którymi posługiwały się władze Rzymu od czasów starożytnych. Byli to *Il Corpo dei Capotori* zwani *Capotori*, składający się wyłącznie z obywateli Rzymu. Ich głównym zadaniem był nadzór nad Pałacami Kapitołińskimi (Majkrzak, 2013, s. 127).

Szczególłą rolę wśród formacji obronnych i ochronnych Stolicy Apostolskiej odgrywała i wciąż odgrywa Papieska Gwardia Szwajcarska (*Guardia Svizzera Pontificia*). Papież Sykstus IV (1471–1484) już 21 stycznia 1480 r. podpisał umowę z Konfederacją Helwecką, która pozwalała na rekrutację najemników ze szwajcarskich kantonów. Jednak pierwsi gwardziści rozpoczęli służbę w Rzymie dopiero podczas pontyfikatu Juliusza II (1503–1513) 22 stycznia 1506 r. (Witkowski, 2010, ss. 76–80). Stanowili wówczas nie tylko formację ochronną, lecz także obronną, uczestniczyli bowiem w wielu bitwach. Realizowana przez Juliusza II polityka „precz z barbarzyńcami” (*fuori barbari*) miała na celu usunięcie z Półwyspu Apenińskiego

obcych wojsk, przede wszystkim Francuzów i Hiszpanów (Wanderlingh, 2019, s. 287). Wojska papieskie – wzmocnione przez Szwajcarów – pokonały 18 czerwca 1512 r. Francuzów pod Pawią i zdobyły Mediolan (Procacci, 1983). W dowód wdzięczności 5 lipca 1512 r. Juliusz II nadał formacji zaszczytny tytuł „Obrońców Wolności Kościoła” (*Defensores Ecclesiae Libertatis*). Po śmierci Juliusza X formacja wzmocniona przez komendanta Kaspara von Silenena liczyła 300 gwardzistów (Witkowski, 2010, ss. 82–85).

Kluczowym zadaniem tej formacji jest osobista ochrona papieża (*Cohors Pedestris Helvetiorum a Sacra Custodia Pontificis*). Najcięższą próbę Papieska Gwardia Szwajcarska przeszła w 1527 r. podczas ofensywy Karola V przeciwko Rzymowi. Na Wieczne Miasto uderzyło wówczas 12 tys. zaciężnej piechoty niemieckiej (lancknechtów), a wśród nich wielu luteranów przekonanych o upadku moralnym papiestwa. Wspierało ich 5 tys. Hiszpanów i 3 tys. antypapiesko nastawionych Włochów. Oblężenie rozpoczęło się 5 maja 1527 r. Walki trwały na stopniach Bazyliki św. Piotra w Watykanie, a nawet w jej wnętrzu. Z rąk Papieskiej Gwardii Szwajcarskiej zginęło 900 żołnierzy nieprzyjaciela. Ze 189 gwardzistów szwajcarskich życie ocaliło 42. Rzym opanowany przez lancknechtów przez osiem dni był areną gwałtów, grabieży, mordów i pożarów, a wydarzenia te przeszły do historii pod nazwą „złupienie Rzymu” (*Sacco di Roma*) (Wanderlingh, 2019, ss. 292–293). Tylko dzięki interwencji dowódców cesarskich nie uległa zniszczeniu Biblioteka Watykańska, nie oszczędzono jednak Archiwum Watykańskiego. Wymordowano mieszkańców sierocińca i pacjentów szpitali. Zginęło od 10 do 20 tys. Rzymian, a 2 tys. lancknechtów zmarło w kolejnych miesiącach wskutek epidemii.

Miejszem schronienia dla papieża okazał się Zamek Świętego Anioła, do którego dotarł on przez *Passetto di Borgo*. Towarzyszyli mu politycy, dostojnicy kościelni, ambasadorowie Anglii i Francji oraz ocaleni gwardziści. Po miesięcznym oblężeniu papież zmuszony został do kapitulacji. W twierdzy spędził jednak aż siedem miesięcy. Wśród wielu dotkliwych warunków narzuconych Klemensowi VII (1523–1534) przez cesarza znalazło się żądanie zapłaty wysokich kontrybucji oraz zastąpienia Gwardii Szwajcarskiej dwoma kompaniami Niemców i Hiszpanów. Odtąd aż do ucieczki w grudniu 1527 r. do Orvieto papież był zakładnikiem cesarskich wojsk zaciężnych. W Orvieto dołączyło do niego 150 gwardzistów szwajcarskich, a dwa lata później papież powrócił do Rzymu (Dopierała, 2019; Ranke, 1993a, ss. 124–134).

Formalnie jednak dopiero Paweł III (1534–1549) w 1537 r. odnowił Papieską Gwardię Szwajcarską. Pięć lat później, w 1542 r., usunięto niemieckie stráže. W lutym 1548 r. po przybyciu do Wiecznego Miasta 200 Szwajcarów szeregi gwardii były na tyle rozbudowane, że korpus liczył 225 żołnierzy, w 1600 r. – 120 żołnierzy, na początku XVIII w. – 170 żołnierzy. W październiku 1571 r. Papieska Gwardia

Szwajcarska uczestniczyła w bitwie morskiej pod Lepanto. Walczyła również przeciwko siłom tureckim na Cyprze (Ranke, 1993a, s. 217 i n.).

Wszyscy komendanci Papieskiej Gwardii Szwajcarskiej od końca XVI do końca XIX w. pochodzili z kantonu Lucerny. W latach Wielkiej Rewolucji Francuskiej gwardziści szwajcarscy zostali wysłani przez Piusa VI (1775–1799) na pomoc Ludwikowi XVI. Wielu z nich zginęło podczas walk z rewolucjonistami w ogrodzie Pałacu Tuileries. Po wyborze Piusa VII (1800–1823) nastąpiło odnowienie korpusu Papieskiej Gwardii Szwajcarskiej, jednak nie na długo, bo już 7 maja 1809 r. Napoleon I Bonaparte wcielił Państwo Kościelne do cesarstwa i zmusił papieża do opuszczenia Pałacu Kwirynalskiego (Wanderlingh, 2019, s. 376).

Po upadku cesarza Francuzów 24 maja 1814 r. papież ponownie wkroczył do Rzymu na czele gwardzystów. Dwa lata później korpus liczył już 74 halabardzystów. W 1823 r. Leon XII (1823–1829) powiększył korpus do 200 żołnierzy, ale po kryzysie lat 1827–1829 zmniejszono go do 100. „Wiosna Ludów” przyniosła kolejne niepokoje społeczne. Papież Pius IX (1846–1878) musiał opuścić Kwirynał i aż do kwietnia 1850 r. przebywał w Gaecie. Po jego powrocie gwardziści pełnili swoje obowiązki do 20 września 1870 r., gdy Rzym zdobyły wojska piemonckie Giuseppe Garibaldiego (Procacci, 1983).

Na marginesie naszych rozważań warto dodać, że dominującą rolę w obronie terytorium papieskiego w XVIII w. odgrywała Hiszpania. Pułki papieskie składały się z 10 kompanii, w których służyło od 120 do 150 żołnierzy. Byli to pikinierzy z pikami o długości ponad 5 m i muszkietrzy wyposażeni w bardzo długie muskiety. Inne zgrupowanie stanowili kirasjerzy uzbrojeni w długie miecze i dwa pistolety. Wojsko papieskie dysponowało również artylerią wyposażoną w działa, haubice i moździerz (Giangolini, 2020).

Dynamiczne, a nawet burzliwe zmiany w rozwoju formacji obronnych i ochronnych papieżstwa nastąpiły na przełomie XVIII i XIX w., w okresie hegemonii napoleońskiej, restauracji i epoki „Wiosny Ludów”. Powstały wówczas: Gwardia Miejska (*Guardia Civica*), Gwardia Szlachecka (*La Guardia Nobile del Corpo di Sua Santità*), Doborowa Gwardia Miejska (*Guardia Civica Scelta*) i Gwardia Pałacowa (*La Guardia Palatina d'Onore di Sua Santità*). Miały one przede wszystkim na celu zachowanie suwerenności Państwa Kościelnego, co stanowiło nie lada wyzwanie, szczególnie w kontekście doświadczeń z okresu dwóch ostatnich lat pontyfikatu Piusa VI (Lortz, 2006b).

Utworzona 28 września 1790 r. Gwardia Miejska, po powrocie w lipcu 1800 r. do Rzymu Piusa VII, została przystosowana do obrony miasta. Służbę w tej formacji odbywali Rzymianie od 16. do 60. roku życia. W okresie wydarzeń „Wiosny Ludów” zajęli jednak pozycje antypapieskie, gdyż w listopadzie 1848 r. wparli tłum atakujący

Pałac Kwirynalski. Pius VII dokonał również reformy *Capotori*, którzy od 9 sierpnia 1800 r. ochraniaли jego osobę i pałace apostolskie na Kwirynale, w Watykanie i w Castel Gandolfo (Majkrzak, 2013, s. 127).

Kolejna formacja utworzona w tym okresie to Gwardia Szlachecka. Początkowo zgodnie z *motu proprio* Piusa VII z 11 maja 1801 r. był to pułk ciężkiej kawalerii. W jego skład weszli członkowie Gwardii Szwoleżerów i Korpusu Lanc. Pułk był jednostką kawalerii i miał chronić papieża oraz wykonywać misje specjalne. Gwardia Szlachecka pełniła wartę w antykamerze papieskiej, asystowała papieżowi podczas uroczystości, audiencji i tworzyła konną eskortę podczas podróży. W tej ostatniej roli wystąpiła m.in. w trakcie koronacji cesarskiej Napoleona I Bonaparte 2 grudnia 1804 r. w Paryżu (Lortz, 2006b).

Formacja zajmowała więc pierwsze miejsce wśród wszystkich formacji obronnych i ochronnych Stolicy Apostolskiej. Była podporządkowana Sekretariatowi Stanu. W 1808 r. w sytuacji podporządkowania wojsk papieskich armii francuskiej Gwardia Szlachecka pozostała wierna papieżowi i dlatego jej komendanci zostali uwięzieni na Zamku Świętego Anioła. W maju 1820 r. korpus otrzymał sztandar, a osiem lat później powstał pierwszy regulamin Gwardii Szlacheckiej (Majkrzak, 2013, s. 128).

Na bazie kadrowej Gwardii Miejskiej utworzono w 1816 r. Doborową Gwardię Miejską. Jej członkowie służyli w antykamerze papieskiej, a wysoki status formacji podkreślał fakt, że przyznano jej pierwszeństwo zaraz po Gwardii Szlacheckiej.

W przeciwieństwie do Gwardii Szlacheckiej – utworzona dekretem z 14 grudnia 1850 r. – Gwardia Pałacowa była jednostką piechoty. Składała się z dawnych formacji *Capotori* oraz z Doborowej Gwardii Miejskiej. Służbę pełnioną w antykamerach papieskich na Kwirynale, w Watykanie i w Castel Gandolfo rozpoczęła 1 stycznia 1851 r. Gwardia Szlachecka nie podbierała żołdu, ale odbywała służbę bezpłatnie, na zasadach wolontariatu. Od 12 września 1859 r. istniała pod zmienioną nazwą – Honorowa Gwardia Pałacowa (*Guardia Palatina d'Onore*). Formacja składała się z dwóch batalionów po cztery kompanie każdy – dwie grenadierów i dwie strzelców. Rekrutami byli młodzi mężczyźni w wieku 16–30 lat. W 1867 r. Honorowa Gwardia Pałacowa walczyła z Garibaldim pod Mentaną. Po raz ostatni formacja pełniła straż przy Pałacu Kwirynalskim 18 września 1870 r. Dwa dni później wyłączono ją z rozmów rozejmowych i pozwolono 500 gwardzistom na dalsze pełnienie służby (Wanderlingh, 2019, s. 405).

Ostatnią wielką formacją – głównie o charakterze obronnym – jaka powstała przed likwidacją Państwa Kościelnego, byli Żuawi Papiescy (*Zuavi pontifici*). Formacja miała charakter międzynarodowego korpusu sformowanego jako oddział lekkiej piechoty. Swoją nazwą nawiązywała do Żuawów Francuskich – lekkobroջnej piechoty noszącej pierwotnie mundury pochodzenia arabskiego, która z kolei

odwoływała się do jednostek ottomańskich stacjonujących w Algierii. Żuawi Papiescy powstał w obliczu ostatniej fazy *risorgimento* – ruchu zjednoczeniowego państw włoskich pod hegemonią Królestwa Sardynii. Walczyli m.in. pod Castelfidardo w kwietniu 1860 r. Wobec przeważających sił wojsk sardyńskich próbowali się wycofać i zamknąć w Ankonie, by tam czekać na pomoc państw katolickich. Niestety i ten port został zdobyty przez Piemontczyków, co ostatecznie przypieczętowało klęskę wojsk papieskich (Majkrzak, 2013, ss. 137–138). Pod koniec 1860 r. Państwo Kościelne utraciło ponad połowę swojego terytorium, m.in. regiony Marche i Umbria, oraz dostęp do Adriatyku. Przez ostatnie dziesięć lat swojego istnienia ograniczone było wyłącznie do obszaru Rzymu i Lacjum (Procacci, 1983).

Do 1864 r. Żuawi Papiescy liczyli od 300 do 600 żołnierzy. Następnie 1500, 1800 i przed zajęciem Rzymu przez wojska królewskie 3200. Łącznie szacuje się, że w latach 1861–1870 w korpusie tym służyło ponad 10 tys. żołnierzy należących do 25 narodowości. Najliczniejsi byli Holendrzy, Francuzi, Belgowie, Szwajcarzy, Niemcy i Włosi, a nawet Kanadyjczycy i Amerykanie. W 1869 r. pułk otrzymał ostateczną strukturę organizacyjną. Składał się z 4 batalionów z 6 kompaniami i 4 kompaniami składowymi. Była to jednostka w sile brygady (Majkrzak, 2013, ss. 140–141).

Największą batalię stoczyli Żuawi Papiescy podczas obrony Rzymu we wrześniu 1870 r. Siły królewskie wynosiły wówczas 50 tys. żołnierzy, papieskie – 13 tys., w tym 3 tys. żuawów. Główne uderzenie wojsk włoskich nastąpiło w okolicach Porta Pio 20 września 1870 r. W walce poległo 11 żołnierzy papieskich. Pułk został rozwiązany dzień później – 21 września 1870 r. – po uroczystym pożegnaniu z Piusem IX na Placu św. Piotra. Większość żuawów pochodzenia francuskiego opuściła Rzym i odplynęła do Tulonu. W ten sposób zakończyła się historia wielonarodowościowej papieskiej formacji zbrojnej skierowanej do obrony Państwa Kościelnego w ostatnich latach jego istnienia (Witkowski, 2010, s. 155 i n.).

* * *

Reasumując nasze rozważania, należy podkreślić, że formacje obronne i ochronne Stolicy Apostolskiej w okresie od starożytności do upadku Państwa Kościelnego przeszły proces głębokiej transformacji. Pierwotnie były to niewielkie formacje, ale już w okresie średniowiecza nastąpiła ich specjalizacja. Wyodrębniły się wtedy piechota i kawaleria. W tym czasie największym zagrożeniem była dla nich niestabilna pozycja polityczna papieżstwa, często podporządkowanego partykularnym interesom największych dynastii europejskich i uwikłanego w ich rywalizację. Dalsza ewolucja formacji obronnych i ochronnych pozwala na wyróżnienie formacji typowo rzymskich opartych przede wszystkim na patrycjacie i arystokracji oraz formacji złożonych z wojsk najemnych i zaciężnych. W tej drugiej grupie szczególną rolę

odegrały (i wciąż odgrywają) Papieska Gwardia Szwajcarska oraz międzynarodowy korpus, jakim byli Żuawi Papiescy.

Bibliografia:

- Benigni, G. (2006). *Ochroniarze Papieża. Nieznane fakty, dramatyczne akcje, zwierzenia papieskich „aniołów stróżów”*, tłum. A. Paleta. Kraków: Dom Wydawniczy „Rafael”.
- Castarella, G. M. (2021). *Grzegorz VII*, tłum. M. Radożycka-Paoletti. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Colonna, P. (2019). *The Colonna Family*. Roma: Campisano Editore.
- Dopierała, K. (2019). *Księga papieży*. Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka.
- Fischer-Wollpert, R. (1998). *Leksykon papieży*, tłum. B. Białecki. Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Gaca, A., Oder, S., Witkowski, Z. (2020). *Podstawy ustroju konstytucyjnego Państwa Miasta Watykan*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Giangolini, L. (2020). *L'esercito del papa. Istituzione militare, burocrazia curiale e nobiltà nello Stato della Chiesa (1692–1740)*. Roma: Aracne.
- Knopp, G. (2001). *Watykan. Władza papieży*, tłum. A. Peszke. Warszawa: Grupa Wydawnicza Bertelsmann Media.
- Lortz, J. (2006a). *Storia della Chiesa in prospettiva di storia delle idee*, vol. 1: *Antichità e Medioevo*. Cinisello Balsamo: San Paolo Edizioni.
- Lortz, J. (2006b). *Storia della Chiesa in prospettiva di storia delle idee*, vol. 2: *Evo moderno*. Cinisello Balsamo: San Paolo Edizioni.
- Mai, K.-R. (2019). *Watykan. Mroczna historia światowej potęgi*, tłum. V. Grotowicz. Katowice: Wydawnictwo Sonia Draga.
- Majkrzak, H. (2013). *Watykan. Papieskie formacje zbrojne*. Kęty: Wydawnictwo Marek Derewiecki.
- Procacci, G. (1983). *Historia Włochów*, tłum. B. Kowalczyk-Trupiano. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Ranke, L. (1993a). *Dzieje papieży w XVI–XIX wieku*, t. 1. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Ranke, L. (1993b). *Dzieje papieży w XVI–XIX wieku*, t. 2. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Royal, R. (2006). *Storia delle Guardie Svizzere*. Milano: Ancora Ed.
- Stadler, H. (1992). *Leksykon papieży i soborów. Dzieje Kościoła w dziejach świata, osoby, zdarzenia, pojęcia*, tłum. M. L. Kalinowski, M. Struczyński, B. Tarnas. Warszawa: Oficyna Panda.
- Śrutwa, J. (2021a). *Kościół w epoce wędrówek ludów*, t. 1: *Kościół w szczytowej fazie wędrówek ludów*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Wanderlingh, A. (2019). *Il racconto di Roma. Storia dell'Urbe dalle origini ad oggi*. Napoli: Intra Moenia Edizioni.
- Witkowski, Z. (2010). *„Mężnie i wiernie”. Papieska Gwardia Szwajcarska. Historia chwały*. Toruń: Wydawnictwo „Dom Organizatora”.